

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

Севар Сарват гызы Мирзоева

**РОЛЬ ЛИЧНОСТИ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ
НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА (СОЦИАЛЬНО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ)**

6114.01 - Социальная-психология

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по психологии

БАКУ - 2014

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

SEVƏR SƏRVƏT QIZI MIRZƏYEVA

**MİLLİ DÖVLƏT QURUCULUĞUNDA ŞƏXSİYYƏTİN ROLU
(SOSIAL-PSIXOLOJİ TƏHLİL)**

6114.01 – Sosial psixologiya

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı-2014

İş Bakı Dövlət Universitetinin Psixologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: psixologiya üzrə elmlər doktoru, əməkdar
elm xadimi, professor
Əkbər Salman oğlu Bayramov

Rəsmi opponetlər: psixologiya üzrə elmlər doktoru,
professor **Ramiz İbrahim oğlu Əliyev**

siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent **Kərəm Cahangir oğlu Məmmədov**

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının
Fəlsəfə və sosial psixologiya kafedrası**

Müdafiə “_29_” “_05_” 2014-cü ildə saat “_” da Bakı
Dövlət Universitetinin nəzdində fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.02.014
Dissertasiya şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi 23, II korpus,
auditoriya 901

Dissertasiya ilə BDU-nun elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_” “_” 2014 -cü ildə göndərilib.

FD. 02.014 Dissertasiya
şurasının elmi katibi

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent **Rəşid Vəkil oğlu Cabbarov**

Сифариш № 864; тираж 100
«МБМ» няшрийатынын мятбьясиндя
чап олунмушдур

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Мювзунун актуаллыы. Тарихин мцхтялиф дюврляриндя еля мщцм щадисяляр баш верир ки, онлар дювлятин, халгын, еляъя дя айры-айры шяхсийятлярин щяйатында дюнцш йарадыр, сийаси щадисялярин эяляъяк истигамятини мцяййян едир. Белə hadisələrdən biri SSRİ-nin dağılması nəticəsində müstəqil dövlətlərin yaranması, Şərqi Avropa ölkələrinin sosialist təmayülündən uzaqlaşması və nəhayət siyasi ikiqütblü dünyanın dəyişməsi nəticəsində yeni dünya düzümünün meydana gəlməsi idi. Belə bir zamanda Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyini elan edərək, yeni cəmiyyət sisteminə transformasiyaya başladı. Amma həmin dövrdə gənc respublikada baş verən ictimai-siyasi hadisələr, Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi, hakimiyyətdaxili çəkişmələr, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi dövlət müstəqilliyini ciddi təhlükə qarşısında qoymuşdu. Şübhəsiz ki, bu hadisələrin baş verməsinin obyektiv səbəbləri ilə yanaşı, subyektiv səbəbləri də var idi. Ən başlıcası ondan ibarət idi ki, belə bir tarixi dövrdə şəxsiyyətin rolu ön plana keçmişdi. Hadisələrin düzgün təhlili əsasında doğru qərarlar qəbul etmək, qətiyyət göstərmək, xalqı ümumi bir ideya ətrafında birləşdirərək müstəqillik uğrunda mübarizəyə səfərbərliyə yönəltmək yeni dövrün yeni siyasi liderindən asılı idi.

1988-1993-cü illərə qısa nəzər saldıqda aydın şəkildə nəzərə çarpır ki, tanınmış ziyalılar, xalq hərəkatının nümayəndələri, həmin dövrdə hakimiyyətdə olanlar arasında xalqı birləşdirərək bir amal uğrunda mübarizəyə səfərbər edəcək siyasi lider yox idi. Belə məqamlarda ictimai nüfuz, təcrübə, xalqa yaxınlıq kimi amillər nə qədər əhəmiyyətli olsalar da, onlar insanı tarixin gedişatına təsir edəcək şəxsiyyətə çevirmək üçün yetərli deyil. Yalnız tarixi hadisələrin müəyyən bir axarında həlledici tarixi şərait güclü xarizmatik şəxsiyyətin lider kimi meydana çıxmasını zəruri edir. Bu, milli dövlət quruculuğunda xüsusi önəm daşıyan əhəmiyyətli məsələdir.

Məhz bu baxımdan milli dövlət quruculuğunda şəxsiyyətin rolunun sosial-psixoloji cəhətlərinin öyrənilməsi, siyasi liderin tarixi missiyanı yerinə yetirdikdən sonra siyasi meydanı tərk etməyərək daha yüksək zirvəyə-ümummilli lider səviyyəsinə yüksəlməsinin psixoloji mexanizmlərini araşdırmaq dövlət quruculuğunun inkişafı baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusən də yeni bir fenomenin-ümummilli liderin sosial-psixoloji mahiyyətinin öyrənilməsi şəxsiyyət nəzəriyyəsi üçün olduqca aktual problemidir.

Dövlət quruculuğu prosesində şəxsiyyətin siyasi və idarəetmə fəaliyyəti müxtəlif aspektlərdən öyrənilsə də, sosial-psixoloji aspektdən onun fəaliyyəti yetərinəcə tədqiq olunmamışdır. Ümumiyyətlə, tarixi şəxsiyyətlərin

dövlət quruculuğundakı fəaliyyətinin sosial-psixoloji təhlili imkan verir ki, şəxsiyyətin müəyyən tarixi dövrdə yeri və rolu haqqında tutarlı elmi fikir irəli sürülsün. Çünki milli hərəkət, milli dirçəliş, milli oyanış dövründə siyasi liderin kiçik və böyük sosial qruplarla qarşılıqlı təsirindən, həmin qruplara verdiyi istiqamətdən taleyüklü məsələlərin həlli asılı olur. Ona görə də siyasi liderin şəxsiyyətinin psixoloji keyfiyyətlərinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Deyilənlərdən məlum olduğu kimi, siyasi liderin milli dövlət quruculuğunda rolunun sosial-psixoloji cəhətlərinin öyrənilməsi sosial psixologiyanın aktual problemlərindən biridir. Bu da tədqiqat mövzusunun “Milli dövlət quruculuğunda şəxsiyyətin rolu” kimi müəyyənləşdirməyə əsas vermişdir.

Мювзунун ишляння саявийяси. Дövlət quruculuğu və bu prosesdə şəxsiyyətin rolu məsələsi müxtəlif istiqamətlərdə öyrənilmişdir. Onlardan bir neçəsinə qısa nəzərin yetirilməsi mövzunun işlənmə səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə imkan verir.

Проблемин фялсәфи үнүмдә тящилиндя, дювлят вя шяхсиййят проблеми, онларын гаршылықты ялагяси, онун нязяри яаслары, проблемин онтоэенеэи вя гнесеоложи аспектляри арашдырылмышдыр (Аристотел, Сократ, Платон, І.Кант, Е.Фромм, Р.Ә.Мешдийев, S.S.Хәлилов, Щ.Р.Щямидов, З.С.Щасыйев вя б.). Гейд едилян мцяллияр өз тядгигатларында дювлятин формалашмасында шяхсиййятин мцццм ящямиййятя малик олмасыны гейд етмәклә янашы, һәмин феномени фәлсәфи үндә геніш арашдырмышлар. Чагдаш Азәрбајҹан фәлсәфи фикриндә бу проблемин әтрафлы фәлсәфи тәһлилнә академик Рамиз Мәһдийев әсәрләриндә хүсүси yer айырмышдыр. Qeyd етмәлирик ки, onun тәdqiqatлары мүәсир дөврүмүздә шәхсiyyəтин айры-айры елм sahәләриндә арашдырылмасынын методоложи әсасы киmи чыгыш едир. S.S.Хәлилов да шәхсiyyət вә дөвләт контекстиндә бу мәсәләни арашдырмышдыр. Бу қәблдән олан тәdqiqatlarda siyasi лидерин үмуммилли лидерә чөврilmәсинин фәлсәфи cәһәtlәри дә диqqәт мәркәзинә гәтирилmişдир.

Сийаси елмләр истигамятиндә апарылмыш тядгигатларда ясас диггят сийаси лидерин шяхсиййятинин тәdqiqинә йюнялмишдир (Л.Единээр, R.Мейли, В.Кутс, Р.Стогдил, Щ.Ширялийев, Я.Ящмядов, Я.Таьыйев, Р.Мустафайев вя с.). Ейни заманда щямин тядгигатларда шяхсиййятин лидера чөврилмәсиндә щансы амиллярин мцццм ящямиййятя малик олмасы мясяляляри эениш шякилдә тящилил олунмуш, шяхсиййят вә ситүасийя амилләри юн плана чякилмишдир.

Проблемля баьлы психоложи истигамятдә апарылмыш тядгигатларда (А.Адлер, Г.Андрейева, Я.С.Байрамов, Б.Щ.Ялийев, Е.Ериксон, З.Фрейд, С.І.Сейидов, N.Ә.Мамаева вя б.) милли дювлят гуруулуьунда шяхсиййятин ойнадыьы рол мцхтялиф ракурсларда,

мңхтялиф аспектырды тыщил едилмишдир. Ейни заманда щямин тядгигатларда шяхсийятля баылы цмум –психоложи мясяляяр, она йа-нашма тязляри өйрәнилмиш, бу просесдя шяхсийятин сийаси мювгейиня тәсир гөстәрән психоложи кейфийятляр тыщил едилмишдир. Хцсусян, Б.Н. Ялийевин тядгигатларында милли дювлят гуруулуында шяхсийят амили сосиал-психоложи вә siyasi psixologiya бахымдан тыщил edilmiş, siyasi liderin ümummilli liderә çevirmәsinin sosial-psixoloji mexanizmlәrinin öyrәnilmәsinin zәruriliyi önә çäkilmishdir. Bütün qeyd olunanlar bir daha göstәrir ки, милли дювлят гуруулуында шяхсийят аминин sistemli şәkildә sosial-psixoloji istiqamәtdә arashdırılması olduqca vacibdir.

Тядгигатын обьекти сийаси лидер шяхсийятинин сосиал-психоложи хцсусийятляридир.

Тядгигатын предметини милли дювлят гуруулуында шәхсийәтин rolu, siyasi liderin psixoloji keyfiyyәtlәrinin tәzahürü хүсүсийәtlәri вә siyasi liderin ümummilli liderә çevirmәsinin сосиал-психоложи mexanizmlәrinin юйрянилмәси тышкил едир.

Тядгигатын мягсяди баш верян сийаси просеслярды шяхсийятин ойнадыы рола айдынлыг әтирмяк, сийаси лидерин милли дювлят гуруулуында ролуну мңййянляшдирмяк, onun sosial-psixoloji keyfiyyәtlәrini sistemlәşdirmәkdән ибарятдир.

Тядгигатын фярзийуяси. Тядгигат ишиндя беля бир фярзийуя ясас әютцрццр ки, yeni милли дювлят гуруулуынын xarakter вә dinamikası bir sıra obyektiv вә subyektiv аминляря йанашы, һәм дә тарихи мәqамда ümummilli lider sәviyyәsinә yüksәlән шяхсийят амил илә шәrtlәнir.

Ясас фярзийуя иля йанашы, тядгигат ишиндя бир нечя ялавя фярзийуя дя иряли сцрцлмщдцр.

-Милли дювлят гуруулуынын ясас яламятляриндя бири олан сийаси сабитлик бир чох щалларда шяхсийят амили иля шяртлянир;

-Цмуммилли лидер милли дювлят гуруулуынын формалашмасында мңщм рол ойнамагла йанашы, милли юзцнцяркин вә милли сийаси щцурун тышяккцлцнцн һәрәкәтverici qüvvәsi kimi дә сыхыш едир.

Tәdqiqatın vəzifәləri. Garşıya qoyulmuş мягсядя nail olmaq цццн ашаыдакы конкрет вязифялярин щяята кечирилмәси нязрядя тутулмушдур:

-Милли дювлят гуруулуы вә шяхсийятин тядгиги иля баылы фялсәфи, психоложи, сийаси вә сосиал-психоложи ядябийятын тыщилинин verilmәsi;

-Милли дювлят гуруулуы вә шяхсийят анлайышларынын психоложи мащдийятинин ачılması, онларын гаршылыгы тясир

механизминя айдынлыг эятирилмәси;

-Милли дүвлят гуруулууында цмуммилли лидерин формалашмасына тясир эюстярян амилләрин мцяййяләшдирilmәси;

-Сийаси лидерин цмуммилли лидера чеврилмәсинин психоложи хцсусийятларинин юйрянilmәси;

-Цмуммилли лидерин сийаси просесляря тясиринин ясас истигамятларинин мцяййян етмяк вя бу зяминдя милли дүвлятчилийин мяуцкмяляндирилмәсиндя онун ойнадыы ролун социал-психоложи тящилинин верilmәси.

Тядгигатын методоложи ясаслары вя методикасы. Тядгигатын методоложи ясасыны мцасир психолоэийада şəxsiyyət, o cümlədən, сийаси лидерин тяшяккцл механизми, структуру вя тязашцрц иля баылы цмумелми мцддя вя принциплярі, “şəxsiyyətə йени бахыш” нязярийясинин əsasları тяшкил едир.

Tədqiqatda сийаси лидерин rolunun qiymətləndirilməsi sorğusundan, portretlərin seçilməsi metodikasından (L.Sondi) və riyazi-statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Тядгигатын елми йенилийи. Bu tədqiqat işində милли дүвлят гуруулууында şəxsiyyət amili real hadisələr kontekstindən təhlil edilmiş, siyasi proseslərdə цмуммилли лидерин ролу, онун psixoloji кейфийуятлары системли тящил олунmuşdur. Бунунла йанашы, диссертасийа ишиндя беля бир nəticəyə gəlinir ki, милли дүвлят гуруулууунун uğurlu gedişi və müsbət nəticələrin əldə olunması йалныз situativ амилляр системи ilə дейил, шям дя сийаси лидерин фярди-психоложи хцсусийятлары, idarəetmə bacarığı ilə də şərtlənmişdir.

Aparılmış tədqiqatın nəticələrinin təhlili və ümumiləşdirilməsi nəticəsində сийаси просесляр вя шяхсийятин гаршылыгылы тясир механизмлэри арашдырылмыш, мцхтялиф психоложи мяктяблярдя шяхсийят анлайышына верилян тярифляр мцгайисяли шякилдя тящил едилмишдир. Милли дүвлят гуруулууында сийаси лидерин ойнадыы рола айдынлыг эятирилмиш, сийаси лидерин цмуммилли лидера чеврилмәсинин sosial-психоложи mexanizmləri шярщ едилмиш, müasir siyasi liderə məxsus psixoloji keyfiyyətlər qruplaşdırılmışdır.

Мцдафийя тяддим олунан ясас мцддяалар:

1. Сийаси лидерин идеал вя реал контексдян гиймятляндирилмәси арасында цст-цстя дцшян мягамларла йанашы, фяргли мягамлар да юзцнц эюстярир. Bəzi hallarda реал гиймятляндирмә иля идеал гиймятляндирмә арасында зиддийят ашкарланр ki, bu da liderə verilən tələblə “siyasi gözlənti” arasındakı asılılıqdan irəli gəlir.

2. Дүвлят гуруулууында сийаси лидерин ролуну гиймятляндиряркян даща чох реал лидерин кейфийятлары диггят

мяркъязиня эятирилмишдир. Бу да сийаси лидер шаггында тясаввцрлярин адекватлыгынын онун давраныш вя сийаси фяалийяти иля дцз мцтэнасиб олдуьуну еюстярир.

3. Ümummilli lider modelində əsas yeri ictimai-siyasi proses iştirakçıları arasında birliyi təmin edən vətəndaş həmrəyliyinin yaradılması tutur. Burada əsas birləşdirici amil kimi ümummilli ideya çıxış edir. Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən “azərbaycançılıq ideyası” sosial-psixoloji fenomen kimi bütün qrupların tələblərinə cavab verən birləşdirici mexanizm kimi milli dövlət quruculuğunun inkişaf dinamikasını şərtləndirir.

Тядгигатын елми-нязари ящямиййати. Милли дювлят гуруьулуьу мцряккяб вя чохъящятли просес олдуьундан онун һәуата кечирилмәсində шяхсийят амилинин тядгигинин нятиъяляри сосиал психолоэийанын йени биликлярля зянэинлящдирилмяси бахымындан чох ящямиййятлидир. Бунунла йанашы, ümummilli liderin тәшәккүлүнүн sosial-psixoloji mexanizm və хüsusiyyetlərinin мцяййянлящдирилмяси шәхсийят психологياسının нәзәри әsaslarının ишләнмәсинә yeni imkanlar yaradır.

Тядгигатын практик ящямиййати. Тядгигатда иряли сцрцлян мцддья вя тьяклифляр милли дювлят гуруьулуьунда шяхсийят амилинин арашдырылмасы цццн ясас ола билир. Сосиал психолоэийа, сийаси психолоэийа, етник психолоэийа цзря мцщазирялярдя ишин нязари мцддьяларындан вя практик нятиъяляриндян истифадя етмяк мцмкэндир. Диссертасийа ишинин тятбиги мцддьяларындан, тьовсийяляриндян милли дювлят гуруьулуьу сийасятинин щяйата кечирилмясиндя, еляъя дя бу истигамятдя тядгигат апаран елми-тядгигат мцяссисяляринин мцтяхясисляри тяряфиндян истифадя едиля билир.

Тядгигат нятиъяляринин апробасийасы. Тядгигатын нятиъяляри BDU-nun “Рсихолоэийа” кафедрасынын елми семинарларında, мцхтялиф елми конфранслардакы чыхышларда тәгузә едилмишдир. Bununla йанашы, диссертасийанын ясас мязмуну, башлыгъа мцддьялары, нятиъя вя тьовсийяляри бир нечя елми мягаля, мярузя тезисляри шяклиндя чап олунмуш вя бу йолла апробасийадан кечмишдир.

Диссертасийанын гурулушу. Диссертасийа иши эириш, үс фясил, нятиъя вя истифадя едилмиш ядябиййат сийащысындан ибарятдир.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiəyə çıxarılan müddəaları müəyyənləşdirilmiş, aprobasiyası və quru-

Dissertasiyanın **“Psixologiyada şəxsiyyət problemi və onun sosial-psixoloji tədqiqi istiqamətləri”** adlanan I fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın I fəslinin **“Шяхсийят probleminə мцасир йанашмалар”** adlanan birinci yarım fəslində шяхсийят fenomeni, onun психологи кейфийятлари, формалашмасы механизми psixoloji tədqiqatın obyektinə çevrilmişdir. Şяхсийятя мцасир йанашмалар тящил edilmiş, шяхсийятя йанашманын цмуми мясяляляри, айры-айры мцяллияларин шяхсийят шаггында фикир вя мцлащияляри нязрядя кечипilmiş və sistemləşdirilmişdir.

Азәрбајҹан психолоґу Бәхтиҹар Ялийев шәхсийјят вә онун тяшәккүлц мәсәләсиндә демяк олар ки, явҹалки тядгигатлардан фяргли олан уени бир уаҹаҹма ирәли сүрүр: “Шәхсийјят биолоґи, сәсиал вә психолоґи мцнасибятляри интегрәсийә едјряк фярдин юзцнјямәхсус симәсынын йаранмасы просесидир. Мјшц бу иерархик мцнасибятляр системи интеґратив бир кейфийјят кими шәхсийјјати сјәбийјялјндирир”.

Демяк олар ки, шахсийят шаггында нязрийялярин щеч дя щамысы шахсийятин психоложи мащийятинин конкретляшдирилмясиня йюнялмямишдир. Бир чох тядгигатчылар шахсийятин структуруну, онун мярказы компонентлярини, элементлярини тядгиг едяряк ону мцряккяб феномен кими тяддил ет-мяйя чалышмышлар.

12

кими нязрядян кечипilməlidir. Şəxsiyyətin юзцнцн психоложи машиййятини мцяййянляшдирмяк ня гядяр чятиндирся, онун структур элементляринин формалашмасында позитив тясиря малик амилляри арашдырмаг да бир о гядяр мүрəkkəb olur. Eyni zamanda burada qeyd olunur ki, şəxsiyyət gerçəkliyi gəvrayıyb gıymətləndirməyə yənaşı özünü дя дярк едиб гиймətləndirəп, мцщитя айдын дярк олунмуш мцнасибяти, özünün əqidəsi və sərvət meyllərinə malik olan, тямилляш-дирəп, юзцнянязарят едəп fenomendir.

Dissertasiyanın I fəslinin **“Милли дювлят гуруьулуьунда шяхсийят амилі”** adlanan ikinci yarımfəsilində qeyd olunur ki, müstəqilliyə çıxmaq, milli dövlət quruculuğunu möhkəmləndirmək üçün iki şərt lazımdır: tarixi şərait və tarixi şəxsiyyət. Bu iki amilin qarşılıqlı vəhdəti milli дювлят гуруьулуьунун vacib elementləri kimi özünü göstərir. Bu yarımfəsildə göstərilir ki, liderin şəxsiyyəti cəmiyyətdə baş verən sosial-psixoloji hadisələrdən kənarda tədqiq edilə bilməz.

Azərbaycan psixoloqu B.H.Əliyevin fikrincə, “Şəxsiyyət–cəmiyyət sistemində münasibətlər qarşılıqlı xarakter daşıyır. Cəmiyyətin yetişdirdiyi şəxsiyyət müəyyən məkan və zaman daxilində cəmiyyətin onda aşılacağı azadlıq tələbatını gerçəkləşdirməyə adekvat şəraitin olmadığını dərk edir. Bu zaman cəmiyyətin mövcud olduğu şəraitlə şəxsiyyət arasında bir ziddiyyət yaranır”.

Nəzərə almaq lazımdır ki, şəxsiyyətin davranışını müxtəlif situasiyalarda baş verən hadisələr müəyyənləşdirir. Lakin siyasi lider situasiyanı dəyişir, ziddiyyətləri həll edir, cəmiyyətin böyük əksəriyyətinin iradəsini öz iradəsinə tabe etdirməklə onların həyata baxışlarını tamamilə dəyişdirir.

Милли дювлят гуруьулуьунда шяхсийят амиліni nəzərdən keçirərkən nəзərə almaq lazımdır ki, şəxsiyyəтя чеврилмя просесиндя ясас ыящят сосиаллашма олса да, яслиндя шяхсийятя йалныз бу нюгтейи-нязрядян йанашмаг олмаз. Шяхсийят ямялляри, щя-рякятляри, халқ цццн эюрдццц ишлярин фонунда дяйярляндирилир. Йяни, шяхсийят феномени insanın davranışында, сийаси дццня-эюрцщцндя, бахышларында тязашцр едир.

Bu yarımfəsildə eyni zamanda siyasi lider anlayışının sosial-psixoloji təhlili, liderlik nəzəriyyələrinin sistemli təsnifatı və təhlili verilmişdir. Burada qeyd olunur ki, liderin siyasi liderə çevrilməsi və dövlət quruculuğunda rolu millətin, xalqın fəaliyyətinin motivləşdirilməsi sayəsində onu siyasi xadimə çevirir. Siyasi liderə çevrilmə həm liderin şəxsi-psixoloji keyfiyyətlərindən, həm də siyasi şəraitin məkan və zaman parametrlərindən asılıdır.

Dissertasiyanın **“Liderin milli дювлят гуруьулуьунда rolunun sosial-psixoloji cəhətləri”** adlı II fəslі uç yarımfəsildən ibarətdir. Dissertasiyanın II fəslinin **“Цмуммилли лидер вя онун дювлят гуруьулуьунда**

ролу” adlı birinci yarımфәсһиндә qeyd olunur ki, lider və dövlət, lider və inkişaf – bunlar bir-biri ilə sıx vəhdət təşkil edir. Tarixi inkişafın bütün mərhələlərində baş verən proseslərin təhlili göstərir ki, lideri olmayan dövlət heç vaxt tərəqqi edə və tanına, eyni zamanda üzləşdiyi tələyüklü problemləri həll edə bilməz. Bu yarımфәсһиндә qeyd olunur ki, milli dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsində ümummilli liderin özünəməxsus rolu vardır. Onunla xalq arasında olan qarşılıqlı münasibət emosional-mistik xarakter daşıyır. Сийаси лидерлярин цмуммилли лидерляр чеврилмәси о заман baş verir ki, онлар ыдди нятиҗьяя наил олмаа ыяшд эюстярир, башгалары иля цнсийяти юз мягсядиня уйыун гура билир, юз енержиси, зяка вя дщас-сы сайясиндя башгаларындан фярглянирляр. Бөйүк әксәрийәтин və ya һамнын gerçәk olduғunu zәnn etdiyinin yanlıш olduғunu qabaqcadan duymaq, onun qarşısını alaraq cәmiyyәti ağır bәladan, faciәdән qurtarmaq, xalqı sәfәrbәр edib ardınca sona qәdәр aparmaq və onları öz ideyalarının daşıyıcısına çevirmәk ümummilli liderin tarixi missiyasıdır. Heç kimin görә bilmәdiyini görmәk, ашkar etmәk və buna uyғun qәrarlar qәbul edib qәtiyyәtlә һәyata keçirmәk dahi tarixi шәхсийәтә xas bir keyfiyyәtdir. Qeyd edilәnlәrlә yanaşı bu yarımфәсһиндә üмуммилли лидерин психоложи портрети йарадылмыш, цмуммилли лидер “образы”нын специфик ыящятляринин психоложи бахымдан тящтили вя онун дювлят гуруулууында ролу мцяйяняляшдирилmişdir.

Dissertasiyanın II fәsһinin **“Шяхсийятин сийаси просесляря тясиринин социал-психоложи мясяляляри”** adlanan ikinci yarımфәсһиндә шяхсийятин siyasi proseslərә тәсири və йанашма тярзи психоложи тәһлил obyekтинә çevrilmişdir. Bununla yanaşı qeyd olunur ki, шяхсийятин сийаси просесляря тясиринин социал-психоложи мясялялярини бирмяналы шякилдә йалныз тарихи щадисялярля, сийаси дйишилмялярля баыламағ олмаз. Шяхсийятин сийаси щадисяляря тясире онун шяхси-психоложи хцсусийятляриндя вя юзцнцн шяхси сечиминдя чох асылыдыр. Бурада мясялянин ики тяряфиня хцсуси диггят йетирмяк лазымдыр. Яввяла, шяхсийятин сийаси просесляря тясире етмяк игтидарында олмасы; икинҗиси, сийаси просеслярин баш вердийи мякан вя заман. Tarixi щадисялярин психоложи тящтили эю-тярир ки, шяхсийят сийаси щадисяляря билаваситя юз шяхси кей-фийятляри васитясиля тясир едир. Шяхсийятдя интериозасийа олун-муш кейфийятляр истяр-истямяз онун сийаси фяалийятиня тясир эюстярир, щадисяляри истигамятляндирмяк йюнцмцндя башлыға мюв-ге тутур. Бирисиндя формалашмыш “мщцафизякарлығ”, дйяринин “инновасийалылығы”, башға биринин “авторитарлығы”, “зйифлийи” вя с. сийаси щадисяляря психоложи мягамлар кими тясир эюстярир. Демяли, шяхсийятин сийаси щадисяляря тясиринин ясасында психо-

ложи ганунауйьунлуглар дурур. Сийаси шахсиййятин неъя олмасы, шансы ирадяйя маликлийи, онун шахсиййятинин структурунда мцмкцн олан вя доминантлыг кясб едян кейфиййятларин мяъмусу ъямиййятин социал-сийаси сферасына, сийаси щадисяляря мйщцм тясир эюстярир.

Сийаси лидерин фярди хцсусиййятлариндян асылы олараг онун сийаси просесляря тясире вэ бу proseslərin уьурла щяйата кечирилмасы щяр бир сийаси лидера гисмят олмур вя йа садяъя олараг буна психоложи кейфиййятларин фювгцндя дайанан сийаси ирадя чатышмыр. Ümummilli lider Щейдяр Ялийевин сийаси ирадя эюстярмасы иля баьлы олан бир мясяляни дигят мярказыня эятиряк.

Билдийимиз кими 1994-ъц илдя Азярбайъан ири нефт мцгавиляляри баьлады. Бу ися билаваситя цмуммилли лидер Щейдяр Ялийев тяряфиндян щяйата кечирилди. О заманкы мцряккябляшмиш сийаси ситуасийа, юлкямизя айры-айры дювлятляр тярэфиндян тязйигляр, дювлят чеврилиши горхусу, “бюйцк гардашын” васитяли тязйигляри вя с. кими амилиляр бу мцгавилянин баьланмасына вя онун эяляъяйиня щцбщя йарадырды. Йягин ки, башга дювлят адамлары, сийаси лидерляр бу аддымы ата билмяздиляр вя йа ири дювлятлярин мараг даирясиндян чыха билмяздиляр. Лакин цмуммилли лидер Щ.Ялийев щеч нядян чякинмядян сийаси ирадясини təzahür etdirdi вя бунунла юзцнцн бюйцк дцща, дювлят адамы олдуьуну бир даща тясдигляди. Фярди-психоложи хцсусиййятляр, онларын шахсиййятин структурунда тамлыг йаратмасы сийаси просеслярин уьуруна зяманят верир. Lakin şəxsiyyətin siyasi proseslərə təsirini tarixi şəraitlə şərtləndirən bəzi tədqiqatçılar belə şübhə edirlər ki, şahsiyyətin siyasi proseslərə təsiri onun fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olmayıb, situasiyanın özündən asılıdır. Мящз бу мягсядя айры-айры тядгигатчылар шахсиййятин иштиракы олмайан сийаси щадисяляри тядщил едиб, сийаси щадисялярин шахсиййят детерминантларындан данышырлар. Онларын гянаяти бундан ибарятдир ки, щятта сийаси лидерлярин юзляри щадисялярин эедишиня тясир эюстярмяк игтидарында олдулары щалда бу мясулиййати юз цзярйяляриня эютцрмяк истямирляр.

Бу фактлар бир даща ону эюстярир ки, тарихи щадисяляр мцтляг мянада шахсиййят амили иля баьлы олур. Шахсиййят юзцнцн фярди-психоложи хцсусиййятляри, еляъя дя сийаси вэ социал давранышы, иради кейфиййятляри иля сийаси щадисялярин векторуна, онун лейтмотивиня чеврилир.

Механизм етибариля шахсиййят юзцнцэерчякляшдирмя цсуллары иля бу тарихи щяраитя, инсанлара, бязян реэионал сывиййядя, бязян ися глобал сывиййядя тясир эюстяря билир.

Dissertasiyanın II fəslinin “**Siyasi liderin psixoloji portreti**” adlanan üçüncü yarımfəslində göstərilir ki, siyasi liderin psixoloji portretinin yaradılması və onun bütün siyasi liderlərə şamil ediləməsi yəqinləndirəlməz tədqiqatlar olmalıdır. Ancaq siyasi liderin sosial-psixoloji şəxsiyyəti və onun davranışında təsir edən psixoloji mexanizmlər axtarılmalı, onun şəxsiyyəti və fəaliyyətinin psixoloji aspektlərini əhatə edən konsepsiyalar şüurla yaradılmalıdır.

Bununla yanaşı bu yarımfəslində qeyd olunur ki, eyni tarixi şəxsiyyətlər vardır ki, onların siyasi fəaliyyəti və psixoloji xarakteristikası fərqlənir, konkret şəxslər şəxsiyyətə bənzəyir və eyni şəxslər onların fəaliyyəti müxtəlif zaman və məkanlarda fərqlənir və təbii olaraq fərqlənir. Onlar cəmiyyətin lideri fərqlənir birləşir. Lakin bir sıra siyasi liderlərin fəaliyyətinə, siyasi iradəsinə eyni fenomenal məqamlar özünə əsaslanır ki, onların fəaliyyəti və siyasi təfəkkürü fərqli-fərqli xüsusiyyətlər, siyasi liderlər üçün əsas olar, cəmiyyətin fərqlənir. Bu baxımdan cəmiyyətin lideri Şeyx Əliyev öz psixoloji şəxsiyyətləri və siyasi təfəkkürü ilə siyasi liderlər arasında müxtəlif bir yer tutur. Bu ilk növbədə onunla bağlıdır ki, ümummilli liderin psixoloji şəxsiyyətlərinin siyasi fəaliyyəti təminləyir, fəaliyyətinin şəxsiyyətləri cəmiyyətləri şəxsiyyətə əsaslanır. M.Əliyev şəxsiyyəti və siyasi, o, xarakteristikası tipik liderlərdir. Bu eyni kəndin əsri təbəddülatlarına nəzər yetirəndə əsaslanır ki, Ş.Əliyevin bütün siyasi fəaliyyəti, psixoloji şəxsiyyətləri zamanımızda ifadə edən, onun şəxsiyyətinə fərqlənir və fenomenal əsaslanır.

Siyasi liderin psixoloji portretinin yaradılmasında onun şəxsiyyətə əsaslanır şəxsiyyəti və siyasi iradəsinə, insanları inandırmaq şəxsiyyətlərinə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Şeyx Əliyevin şəxsiyyətə əsaslanır fəaliyyəti, öz şəxsiyyəti imkanlarına şəxsiyyətə əsaslanır, stress situasiyasında şəxsiyyətə, şəxsiyyətləri idarə etmək, onları inandırmaq şəxsiyyəti və siyasi iradəsinə onun siyasi lider kimi şəxsiyyətə əsaslanır. Bu şübhəsiz ki, Heydər Əliyevin titanik şəxsiyyəti, polad iradəsinə, itirilməsinə nəticəsində dövlətimizi əhatə edən təhlükənin qarşısı alındı, sabitlik yarandı və müstəqil dövlətin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi və o dövrdə hətta əfsanəvi görünən addımlar atıldı. Şübhəsiz ki, belə qeyri-standart, insan şəxsiyyətinə əsaslanır şəxsiyyətlərin qəbul edilməsi dəyişən şəxsiyyətin iradəsinə məhsulu ola bilər. Ağlın tənqidiyyəti, müstəqilliyi, dərinliyi və şəxsiyyəti kimi şəxsiyyətləri təkrar edilməz tarixi şəxsiyyətin baş verən və baş verə bilər

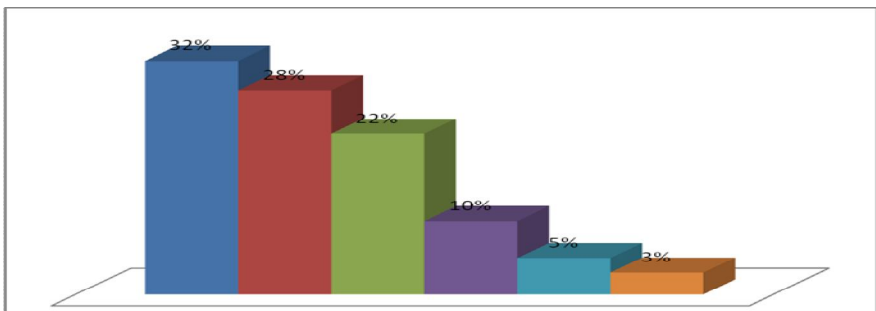
hadisələri qabaqcadan duymaq və yeganə mümkün adekvat çıxış yolunu müəyyənləşdirib cəmiyyətə təqdim etmək və cəmiyyəti öz ardınca tərəqqiyə aparmaq qabiliyyətini şərtləndirir.

Сийаси дүвлят хадими вя сийаси лидер кими Щейдяр Ялийевин чохясерлик дүвлятчилийимиз тарихиндя мцтясна йери вардыр. Щяр бир сийаси лидерин фяалийятинин позитивлийи онун нятитьяси иля юлчцлцр. Психоложи бахымдан фяалийятин еффе́ктивлийи онун мяг-сядиндян, мотивляриндян вя шяхсийятин она мцнасибятиндян чох асылыдыр. Бу бахымдан Щейдяр Ялийевин фяалийяті юз ящя-мийяти бахымдан Азярбайъанын щцдудларындан чох-чох кянарлара чыхыр.

Dissertasiyanın “**Милли дүвлят гурусулуьунда шяхсийятин ролунун експериментал–психоложи тядқиқи**”adlanan III фәсли үщ yarımфәсildән ibarәtdir. “**Тәдқиқатın тәшкili вә кеçирilmәsi**” adlı birinci yarımфәсildә милли дүвлят гуруьулуьунда шяхсийят аминин ролу, еляъя дя сийаси лидер, цмуммилли лидер вя онун психоложи кейфий-йятляри, щямчинин сийаси лидерин цмуммилли лидера чеврилмясиня тясир әюстярян аминляр тәһлил olunmuşdur.

Dissertasiyanın III фәслинин “**Милли дөвләт quruculuğunda şəxsiyyətin rolunun експериментал-психоложи тәдқиғинин нятисяляринин шярщи**” adlı ikinci yarımфәслиндә әлдә edilmiş nəticələr тәһлил olunur. Bu yarımфәсildә блоклар цзя qoyulmuş суаллар тящлил едилмиш вя бу суаллара ъавабларын фаиз дяряъяляри гиймятляндирилмищдир.

Сийаси лидер олмаг цццн щансы кеуфиййятляря малик олмаг лазымдыр?- суалына respondentләрин ъаваблары щәkil 3.1-dә өз әксини tapmışdır.

Щякил 3.1. Сийаси лидерин ясас кейфиййятляринин гиймятляндирилмяси

Qeyd:

- Сябрлилик, сийаси ирадя, эзкарлык, мясулийят, өзцяшюрмат
- Дцнйэюрцщ, йарадыгылыг, узагэюрянлик, феноменал щафиза, ропулийарлык
- Натиглик габилиийяти, сийаси тяърцбя, идарячилик qabiliyyəti, лйаси
- баъарыг, сиуаси сяриштя
- Мцдриклик, вятяня севэи, милли руш, риск етмяк, юз имканларыны цзэцн ги қійматляндирмяк
- Юз сюзцнц дейя билмяк, юзця инам, иътимаи мянафени цстцн itmaq, м инандырмаг баъарыбы
- Нцмуняви давраныш, дцрцстлцк, эдалятллік, гайыкешлик, mimalik,
- алиянаблыг, виъданлылыг

Şək.3.1-дян эюрцндцйц кими сийаси лидер олмаг цццн ваъиб кейфийятлярдян щесаб едилян сябирлилик, сийаси ирадя, язмкарлык, мясулийят, юзцяшюрмат кими кейфийятляр биринъи йердя гийматляндирилмишдир.

Ряйи сорушуланларын 32% бу кейфийятляри биринъи йердя эюрмцшляр. Щалбуки сийаси лидер цццн ваъиб олан кейфийятляря даща чох натиглик габилиийяти, юз эъцяня инанмаг, мцдриклик, идарячилик габилиийяти вя с. kimi keyfiyyətləri аид етмяк оларды. Бу факт ону эюстярир ки, ряйи сорушуланлар дипломатик кейфийятляря дейил, даща чох шяхсийят кейфийятлярина цстцнлцк вермишляр.

Сийаси гярарларын гябулунда сийаси лидерин башлыгъа мотивасийасы нядян ибарят олмалдыр?- суалына ряйи сорушуланларын 55 % халгын мювгейіни, мѐнафейини, арзусуну дцщцнмяк, халгын ирадясини ифадя едян гярарлар гябул етмяк олдугуну вурьуламышлар. Ряйи сорушуланларын 30% дювлятин мювгейіни вя мцстягїллийіни горумаг, миллиятин эялягъейини дцщцнмяк вя халгы инкишафа йюнялтмяк мотивасийасынын доминантлыг тяшкїл етмясини ясас эютцрмцшлѐр. Ряйи сорушуланларын 15% ися ядалятлилик вя реаллыгъы нязря алмагъы, халгы юзцяня инандырмаг вя инсанлары мйяус етмямяк, демократиклик, гябул едилян гярарларын юз щялліни тапмасы вя эялягъак планларда онларын нязря алынмасы kimi cəhətləri сийаси лидерин гярар гябулунда башлыгъа мотивасийасы щесаб етмишляр. Rəyi soruşulanların сийаси лидерин өзүнəməxsus истяклярини дейил, илк нювбядя халгын истяклərinin щяйатə кечирмясинин əsas olmasını vurğulaması onların щадисяляря вя сийаси фяалиийятя адекват

мцнасибятиндян хябяр верир .

Тябии ки, бурада müxtəlif пешя сациби олан шяхсляр вя тялябяляр сийаси лидерин гярар гябулуну юз арзулары вя мотивасийа имканлары иля ейниляшдирмиш вя юз арзуларыны даща чох бирузя вермяйя чалышмышлар. Фактлар эюстярир ки, ясиндя тялябялярин сийаси лидерин гярар гябулунун мотивасийа истигамятлярини адекват гиймятляндирмяляри юлкямиздя эедян истимаи-сийаси просеслярин онларын дигтят мярказиндя олдуьуну эюстягир. Добрудан да дцнйа мигйаслы сийаси хадимлярин гярар гябулунда башлыгъа məqsəd халгын эялягъ-йини дцщцнмяк вя онун арзу вя истяклярини реаллыгъа уйьун гурмагдан ибарятдир. Аньаг бир сыра щалларда бу гярарлар гъамиййятин бир щис-сясинин хошуна эялмяйя дя биляр. Амма щямин адамлар халгын дейил, юз истякляринин щяйата кечмясиня даща чох мейллидирляр.

Цмуммилли лидерин щансы кейфиййятляри ону сийаси лидердян айырыр?- суалына respondentlərin 82% ашаьыдакы кими гъаваб вермишдир: минляря сийаси лидер ола биляр, лакин онларын арасында цмуммилли лидер олмайа биляр. Сийаси лидерин цмуммилли лидера чеврилмяси цццн о, буюцк вя мясулиййятли бир щяйат йолу кечмяли, камилик зирвясиня йцксялмяли, буюцк амаллар уьрунда мцбаризя апармаьы багъармалыдыр. Ряйи сорушуланларын 18% ися гейд едирляр ки, сийаси лидер эялгъяк сечкиляри, цмуммилли лидер ися халгын эялгъяйини дцщцнйр. Цмуммилли лидер юзццн дащилийи, эцълцлййц, мянтиги düşüncə вя интуісийа габилиийяти иля фярглянир.

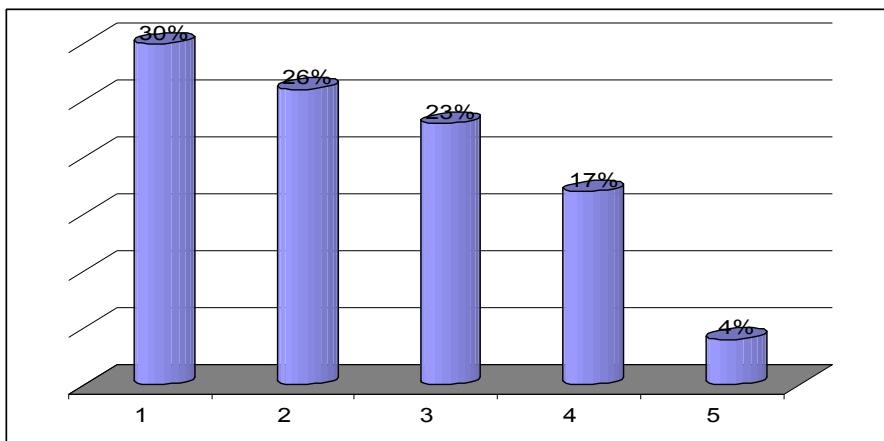
Апарылмыш сорьуларын БЫ блоку билаваситя сийаси лидер вя дювлят гуруьулуьу арасындакы ялагъ вя мцнасибятлярип юйрянilməsinə həsr olunmuşdur. Бу блок суаллар да бирингъи блока олдуьу кими 10 суалы ящатя едирди. Суалларын тяртибиндя башлыгъа мягсяд билаваситя 1988-1995-гъи иллярдя Азярбайгъанда мювгуд иътимаи-сийаси вязиййятин тарихи ракурсдан эюрцнтцсцнц юйрянмяк олмушдур.

1988-1995-гъи иллярдя Азярбайгъанын дювлят мцстягиллийинин мющкямляндирилмяси вя милли дювлят гуруьулуьунда щансы сийаси лидерин ролу йцксяк олмушдур?- суалына ряйи сорушуланларын демяк олар ки, 100% беля бир сийаси лидерин Щейдяр Ялийев олдуьуну эюстярмишлар. Тябии ки, Щейдяр Ялийевин беля бир сийаси уьуру онун апардыгъы сийаси фяалиййяти, юлкянин дагъылмасынын гаршысыны алмасы вя мцстягил Азярбайгъан дювлятини йаратмасидыр. Тялябяляр бу факты олдугъа адекват гиймятляндирмишлар.

Язяр Щейдяр Ялийев Азярбайгъана эялмасыйди няляр баш верярдигъи? – суалына гъйи сорушуланların 60% щесаб едир ки, Щейдяр Ялийев Азярбайгъаны милли мцстягиллийинин, дювлятчилиийинин итирилмяси

тящцкясиндя хилас етди, онун уурлу вя ишыгы эяляжыйини тямин етди. Ряйи сорушуланларын 40% ися Щейдя Ялийевин Азярбайџана эялмядийи тѣдирдѣ фажия олаџабыны, Азярбайџанын Русийанын вя дигѣр башга дювлятлярин яуалѣтиня чевриляжыйини вя Ермянистанин Азярбайџанын торпагларынын яксар щиссясини ишѣал едяжыйини хц-суси гейд едирляр.

1993-џц илдян сонра гябул едилмиш гярарларын буѣцнкѣ тѣзѣхѣрлѣри хансылардыр? - суалына ряйи сорушуланларын џаваблары џѣкил 3.2-дѣ ѣз ѣксини тѣпмѣшдыр.

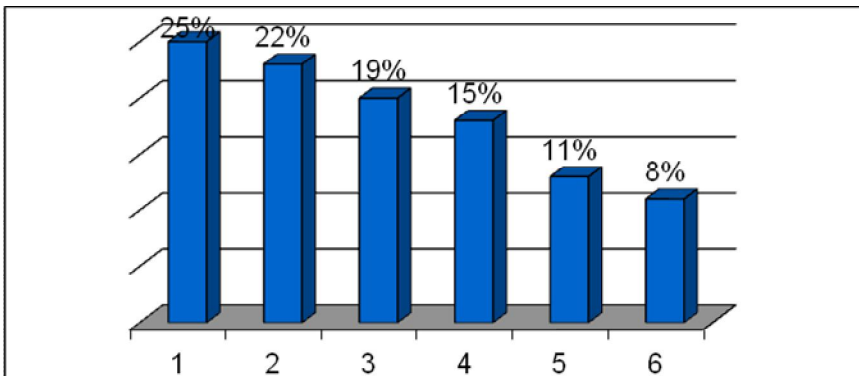
Шѣк. 3.2. 1993-џц илдян сонра гябул едилмиш гярарларын буѣцнкѣ тѣзѣщцрляри

- Гейд:
1. Дювлятин инкишаф динамикасынын артмасы
 2. Тящилин инкишафы, ѣцксяк интеллектуал потенсиалын ѣаранмасы
 3. Милли тяѣякцрцн вя щцурун дащя сцртля формалашмасы
 4. Ѡкямизин бейнялхалг аренада мювгейинин мющкямляндирилтѣси
 5. Халгын мадди рифащынын артмасы

Сорьунун ЫЫЫ блоку дювлят гуруѣулуѣунда сийаси лидерин ролунун аращдырылмасына щяср олунмушдур. Бурада 10 суал гойулмуш, щяр бир суала респондѣтлярин џаваблары тящлил олунмушдур. Бу заман вашлыџа мягсяд ряйи сорушуланларын дювлят гуруѣулуѣуну нещя ѣюрмяляги вя бу гуруѣулугда сийаси лидерин, дювлят башчысынын ролунун ѣюрянилмяси олмушдур.

Мцстягил дювлят гурмаг цццн няляр ваѣиб иди?- суалына ряйи сору-

шиланларын ѡаваблары ѡәкiл 3.3-дә юз яксини тапмышдыр.

Шякил 3.3. Müstəqil dövlət qurmaq üçün nələr vacib idi?

- Гейд: 1. Халг мцтяшяккиллийи вя зярури сoсиал ситиасийянын йаранмасы
 2. Мцдрик рящбяр, узагэюрян дювлят хадими
 3. Вейнялхалг аренада дювлятин танылмасы
 4. Сццлц ицтисадиййат вя сянайенин инкишафы
 5. Мцстягил дювлятин атрибутларынын йаранмасы

Эюрцндцц кими мцстягил дювлят гуруулууу цццн ваьиб олан ѡящятляр райи сорушуланлар тяряфиндян адекват гиймятляндирилмишдир. Райи сорушуланларын яксяриййати бу проседя цстцнццц халг мцтяшяккиллийи вя зярури сoсиал ситиасийянын йаранмасына вя мцдрик рящбяр, узагэюрян дювлят хадиминин олмасына вермишляр. Бу да ону эюстярир ки, доьгудан да мцстягил дювлят гуруулууунда ян ваьиб ѡящятлярдян бири халгн мцтяшяккиллийи вя мцдрк рящбярин олмасыдыр. Бир факты хатырламаг йериня дцщярди ки, 1994-ъц илдя дювлятчилик янянэляриня ѡидди зярбя вурулма ещтималы йарананда халг мейданлара ахышды вя мцдрик рящбярля бирликдя олдуууну сцбут етди. Бу факт ону эюстярир ки, дювлят юз рящбяри вя халгынын мцтяшяккиллийи иля эццлцдцр вя тарихи фактлар да буну сцбут едир.

Azərbaycan xalqı və dövləti bugünkü nailiyyətlərinə görə kimə borcludur?- суалына райи сорушуланларын демяк олар ки,100% Щейдяр Ялийев вэ İlham Əliyevin adlarını qeyd etmişlər. Bu faktın özü əvvəlki dediklərimizi bir daha təsdiq edir.

ЫЫЫ блокун суалларына verilən cavablar бизя щансы гянаэтя эялмяйя имкан верир? Гейд етмяк лязымдыр ки, райи сорушуланларын

яксэриййати Азербайџанда дювлят гуруџулуџунуп бигбаша сийаси лидерин вя йаранмыш ситуасийанын сайясиндя щяйата кечирилдийни гейд етмишляр. Дювлят гуруџулуџу иля сийаси лидерин кейфийятляри арасында бирбаша асылылыг вардыр. Буну апардыбымыз рйа сорџулары вя ондан aldığımız нятиџяляр эюстярди. Фактлар эюстярди ки, респондентляр дювлят ящямийятли гџрагларын гябул едилмџсиндя дювлят башчысы цццн зярури олан кейфийятляр кими язмарлыг, гятийят, узагэюряблик, сийаси ирадя вя принципаллыг, юзцня вя халгына инам, вердийи гџрагларын халггн мџнафейинџ уйџун олдуџуна ямин олмар вя с. кими кейфийятляри ясас эютцрмщшлџр.

Апардыбымыз тядгигат эюстярди ки, дювлят гуруџулуџунда сийаси лидера мџхсус зярури олан кейфийятлярин тясвири сийаси лидерин психоложи портретини йаратмаџа имкан верир. Бурада даща цох зярури олан гавгама индексини ясас эютцрмялийик.

Сийаси лидера мџхсус техниканын вя кейфийятлярин
гавранылмасы indeksi

Эюрмя гаврайышы	Ешитмя гаврайышы	Цнсийят техникасы	Мцлащизянин мязмуну
Язялялярин сярбџстлийи	Нитгин сярбџстлийи	Сюзляри интонасийа иля суюлямянин zənginliyi	Мязмунлулуг вя сцбутедџилик
Щяряки фяаллыг	Нитгдя фярди темп	Диггятгн йцксяк фонда тџкязлящмяси	Щисслярин вя фикирлярин перспективлийи
Жестляр, мимика, щярякятляр	Диксийа дягиглийи	Эюрмя вя мцнасибят	Йериндя ишлџдилян мццакимяляр
	Нитг мядяниййати	Якс ялагя йаратмар баџарыџы	Нитгин зянџнлийи
	İнтонасийанын zənginliyi	Проблеми щяггярџфи гаврама вя аудгн мягсяд	Fikrin дягиг формуля едилмяси
		Емоционал гагшылыглы тясирин мярщяляси	

Сийаси лидерин психоложи портретинин йаранмасында даща цох

цмуміляшдирилмиш компонентляр belədir: эюрмя гаврайышы, ешитмя гаврайышы, цнсийят техникасы, мцлащизиянин мязмуну, зяруги фярди-психоложи хцесуцийятляр. Мящз бу параметрлярдя чыхыш едиб сийаси лидерин психоложи портретинин йарадылмасында башчалары тяряфиндян гавганлан кейфійуятлярин цмуміляшмиш тясвирини веря билəрик.

Dissertasiyanın III fəslinin “**Siyasi liderin müasir modeli**” adlı üçüncü yarımfaslində siyasi liderin "Медисон", “Бефферсон” “Устанока” və b. моделləri təhlil edilmişdir. Burada göstərilir ki, сийаси лидер вя онун дювлят гуруьулуьунда ролуну тədqiq edərkən бир нечя тип сийасятчини фяргляндирмяк олар:

1. Сяриштясиз сийаси лидер- онун идаряетмя габилиийяти чох ашаьдыр, мясулийятсиздир, йцксяк тящсилə малик дейил вя с. Бу амил 90-ьы иллярдя юлкянин идаря олунмасында иштйрак едян сийаси лидерлярин шяхсийятиндə юзцнц эюстəрирди.

2. Лцзимсиз сийаси lider- бу сийаси лидердя идеал образла реал образ арасында зиддийуят даща эенишдир. Онларда бир нюв пешякарлыг чатйшмыр. Бу, сийаси лидер шаггында негатив тясяввцрлярин йаранмасына зəмин йарадыр.

3. Амбивалент сийаси lider- бу шяхслəрдя демяк олар ки, бцтцн кейфиййятляр ики гцтблц юзцнц эюстəрир. Лазым олан щалда ъиддиуйят вя рискли олмаг, дйэр щалда ися мещрибанщилйг вя гайьыкешлик эюстəрмяк.

4. Цмумилли лидер – бу лидердя гейд олунан кейфиййятляр щям реалда, щям дя идеалда демяк олар ки, цст-цстя дцщщр. Рационал сывиййядя вя дярк олунмаьан сывиййядя беля лидерлярин психоложи портретиндя идентификасийа юзцнц эюстəрир.

Гейд етмяк лазымдыр ки, сийаси лидерпн давранышнда юзцнц эюстəрян ясас мотивасийа элементляри милли тящябцскарылыг щиссляри олмалы, онун давранышна ися халга олан вə халqın ona olan мцнасибяти тəsir гөстəрмəlidir. Onlar siyasi liderin давраныш вя фəалиийятиндя халqын мəнафейинин нязря алынмасынп, милли мянлик щцурунун горунмасыны, юз шяхси дйэрляриндя имтина едилмасыни диктя едир. Бу ону эюстəрир ки, сийаси лидердя халqын эюзлядикляри онларын арзу вя истякляриня уйьун олмалыдыр.

Фактлар эюстəрди ки, дювлят гуруьулуьунда динамиканы тямин едян, бу просесдя мцдрик рящбяр, узагэюрян дювлят хадими кими юзцнц эюстəрян сийаси лидер модели мцасир дювр ццнц вайьб моделлəрдян биридир. Бцтцн бунларла йанашы эялдийимиз нятиья эюстəрир ки, сийаси лидеря мяхсус негатив сосиал стереотипляр,

онларын сийаси фяалиййятиндя вя дювлят гуруулууьунда бу-
рахдыглары сяшвлярдян гайнагланыр.

Психологи ядэбиййатын тящили вя апардыгымиз тэдэиатын цмуми-
лящидирилмасы ащагыдакы **nəticələrə** гəlməyə imkan verir:

- Милли дювлят гуруулууьу prosesinin uğurlu gedişi və müsbət nəticə-
lərin əldə olunması situativ амилляр системи ilə yanaşı сийаси лидерин
фярди-психологи və idarəçilik хцсусиййятляри ilə şərtlənir.

- Şəxsiyyət tarixdə analoqu olmayan yeni siyasi şərait yarandığı halda
həlledici rola malik olur. Həmin şəraitdə heç kimin bacarmadığı və görə bil-
mədiyi qərarın qəbulu şəxsiyyətin tarixi yaradıcılığıdır.

- Сийаси лидер щаггында тясэввцрляр мювьуд електоратын иьти-
маи-сийаси щйят тярцбясиндя гайнагланыр və bu təsəvvürlərin
dinamik inkişafı siyasi liderin fəaliyyətinin pozitiv və ya neqativ
qavranılmasından asılı olur.

- Şəxsiyyətin фярди-психологи хцсусиййятляри вя типи иля сийа-
си лидер щаггында тясэввцрляр арасында мцсбят асылыь вардыр.
Сийаси лидеря мяхсус негатив социал стереотипляр онларын сийаси
фяалиййятлэриндя вя дювлят гуруулууьунда бурахдыглары сяшвлярдян
гайнагланыр.

- Şəxsiyyətin siyasi liderdən ümummilli liderə çevrilməsi prosesi bir çox
amillərlə yanaşı, şəxsiyyətin sosial proseslərə daxil olması, öz dəyərlər
sistemini və ideallarını milli dəyərlərdən qaynaqlanaraq cəmiyyəti, toplumu
milli ideya ətrafında birləşdirməkdən asılıdır.

- Ümummilli lideri görkəmli şəxsiyyətlərdən fərqləndirən ən başlıca
cəhət odur ki, o, dəyərləri və məqsədi, ona verilə biləcək tələbləri qəbul
etmək, sosial-siyasi rolu düzgün yerinə yetirmək qabiliyyətinə malik olur.
Belə olan halda sosial gözləmə özünü doğrulda bilər. Bütün bunlar şəxsiyyə-
tin qrup liderindən ümummilli liderə çevrilməsinə və cəmiyyəti öz ardınca
aparmağa imkan verir.

- Çətin ситуасийяларда və мürəkkəb tarixi məqamlarda siyasi liderin
мясэдийюнлц фяалиййяти, юз дахили imkanларыны сяфярбяр етмяк
qabiliyyəti, münaqişələrin həllində müdrik qərarların qəbulu, щадисяляри
düzgün qiymətləndirmək və yönləndirmək баьарыqlары хүсуси əhəmiyyət
kəsb edir.

- Ümummilli lider modelində şəxsiyyət bloku цццн зярури олан кей-
фиййятляр кими язмкарлыг, гятиййят, узагэюрянлик, сийаси ирадя вя
принсипиаллыг, юзцня вя халгына инам, вердийи гэрагларын халгын
мэнафейинэ уйьун олдуьуна ямин олмаг вя с. кими кейфиййятляр
dominantlıq kəsb edir .

- Дювлят гуруулууьунда сийаси лидердя зярури олан
кейфиййятлярин тясвири сийаси лидерин психологи портретини

йаратмаба имкан верир. Bu portretin yaradılmasının əsas meyarı kimi psixoloji baxımdan гаврама индекси эютцүлмяlidir.

- Müəyyən edildi ki, siyasi lider haqqındakı stereotip təsəvvürlər ona verilən tələblərin adekvatlıq səviyyəsini aşağı salır. Nəticədə liderin davranışı “siyasi gözləntilərə” cavab vermir və liderlə qrup üzvləri arasında münaqişə yaradaraq birgə fəaliyyətin səmərəsini azaldır. Milli dövlət quruculuğu prosesində bu sosial-psixoloji effekt özünü daha qabarıq göstərir.

- Tələbələrle aparılmış sorğular göstərdi ki, siyasi lider haqqında adekvat təsəvvürlər və bu təsəvvürlərin formalaşmasında cəmiyyətdə baş verən dinamik dəyişmələrin çox böyük rolu vardır.

- Фактлар эюстярди ки, дювлят гуруулууында динамиканы тямин едян, бу просесдя мцдрик рящбяр, узагэюрян дювлят хадими кими юзцнц эюстярян сийаси лидер модели мцасир дювр цццн ваьиб моделлэрдян биридир. Бцтцн бунларла йанашы эялдийимиз нятигя эюстярир ки, сийаси лидера мяхсус негатив сосиал стереотипляр, онларын сийаси фяалиййятиндя вя дювлят гуруулууында бу-рахдыглары сящвярдян гайнагланыр.

Dissertasiyanın əsas müddəaları **müəllifin** çap olunmuş aşağıdakı işlərində öz əksini tapmışdır:

1. Дювлятчиликдя шахсиййят амили //Психолоэийа журналы, Бақы, 2005, № 4, с. 65-70.

2. Милли дювлят гуруулууы вя шахсиййятин бу гуруулуугда ролу /Эянь тядгигатчыларын «ХХЫ яср: мцлащизяляр, дцщцнъяляр» мювзу-сунда елми-практик конфрансын материаллары. Бақы: 2006, с. 120-121.

3. Милли дювлят гуруулууында сийаси лидерин ролу //Психолоэийа журналы, Бақы, 2006, №4, с.66-71.

4. Психолоэийада шахсиййят проблеми вя онун тядгиги истигамятляри // Психолоэийа журналы, Бақы, 2007, №4, с.12-18.

5. Цмуммилли лидер шахсиййятинин формалашмасына даир //Психолоэийа журналы, Бақы, 2008, №3, с. 15-29.

6. Шахсиййятин сийаси просесляря тясиринин сосиал-психолоји мясяляляри // Психолоэийа журналы, Бақы, 2009, №4, с. 115-122.

7. Психологические проблемы формирования личности как политического лидера //Современные гуманитарные исследования, Москва, 2009, № 69, с.229-234.

8. Ümummilli liderin psixoloji portreti problemi //Психолоэийа журналы, Бақы, 2010, №3, s. 43-51.

9. Типы политических лидеров /Современная психология: Актуальные проблемы и тенденции развития. Материалы международной заочной научно-практической конференции. Новосибирск: 2010,с.187-192.

10. Siyasi liderin bəzi sosial-psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə

dair /Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransının materialları. Bakı: 2011, s.357-359.

11. Политический лидер как объект восприятия // Вестник, Алматы, 2011, №1 (36), с. 29-33.

12. Siyasi davranış şəxsiyyətin özünütəyininin başlıca amili kimi // Dil və ədəbiyyat, Bakı ,2012, №3(83), s.278-283.

13. Şəxsiyyət identikliyi və aqressivliyin təzahür xüsusiyyətləri // Psixologiya jurnalı, Bakı, 2012, №2, s.66-73.

14. Müasir psixologiyada siyasi lider modelinə müxtəlif yanaşmalar // Psixologiya jurnalı , Bakı, 2013, №1, s.115-124.

**Роль личности в строительстве национального государства
(социально-психологический анализ)**

Резюме

Диссертационная работа посвящена одной из важных проблем социальной психологии – изучению роли личности в процессе строительства национального государства.

Во вступительной части исследования научно и кратко обосновываются положения, выдвигаемые на защиту, а также актуальность темы, объект, цель, задачи, новизна, практическая значимость, исследования.

В первой главе диссертации **«Проблема личности в психологии и социально-психологические направления ее исследования»** личность рассматривается как физиологическая и психологическая сущность на фоне усвоения общественных отношений, социальных норм, обобщаются исследования, проводившиеся в данной области, анализируется подход к пониманию личности в различных психологических школах.

Во второй главе диссертации под названием **«Социально-психологические аспекты роли лидера в построении национального государства»** анализируется исключительная роль политического и государственного деятеля Гейдара Алиева как политического лидера в истории нашей многовековой государственности. Здесь отмечается, что наряду со своей многогранной деятельностью, общенациональный лидер, реализовав интересы народа, служил делу его сохранения. В современном Азербайджане формирование государственного устройства, возрождение экономики, обретение политического сознания связано с именем и деятельностью Гейдара Алиева – крупного политика, исторической личности, обладающей широким кругозором и феноменальной, глубокой проницательностью.

Третья глава диссертации называется **«Экспериментально-психологическое исследование роли личности в построении национального государства»**. Здесь в результате применения комплекса социально-психологических методик получены интересные и новые с научной точки зрения результаты.

В заключительной части исследования обобщаются основные выводы исследования. Из полученных результатов выясняется, что все политические, экономические, социальные и культурные планы, разработанные общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, превратились в реальную действительность. Как его деятельность, так и его личность

составляют неотъемлемую часть азербайджанской истории.

Mirzoyeva Sevar Sarvat

Role of the Person in Building of the National State (the socially-psychological analysis)

Summary

Dissertational work is devoted to one of the important problems of social psychology – to studying of a role of the person in the course of building of the national state.

In an introductory part of research are brief and scientifically proved the thesis's positions, which put forward on protection, and theme urgency, object, the purpose, problems, novelty, the practical importance, researches, also.

In dissertation chapter I «the Problem of the person in psychology and directions of its research» the person is considered as physiological and psychological essence against mastering of public relations, social norms, the researches spent in given area are generalized, the approach to understanding of the person at various psychological schools is analyzed.

In the second chapter of the dissertation under the name «The social and psychological aspects of person's role in the building of the national state» is analyzed an exclusive role political and the statesman of Heydar Aliyev as political leader in history of our centuries-old statehood. Here the national leader has noticed, that along with the many-sided activity, having realized interests of the people, served business of its preservation. The state system formation, economy revival, finding of political consciousness in modern Azerbaijan are connected with a name and activity of Heydar Aliyev – the large politician, the historic figure possessing a wide outlook and a phenomenal, deep insight.

The third chapter of the dissertation has called «The experimentally-psychological analysis of a role of the person in construction of the national state». There are because of application of a complex of socially-psychological methods are received new interesting results from the scientific point of view.

In a final part are generalized the basic conclusions of research. From the received results is following, that all political, economic, social and cultural projects planned by the national leader Heydar Aliyev, have turned to reality. Both its activity and its person make an integral part of the Azerbaijani

history.